

«РОЗУМНІ РОЗВАГИ ДЛЯ НАУКОВЦІВ І ЇХНІХ РОДИН»

З історії Київського будинку вчених НАН України

Історія заснування і діяльності Будинку вчених НАН України не досліджена фахівцями, існують лише поодинокі, не систематизовані спогади членів клубу Будинку вчених. Небагато знайдемо документальних свідчень і в Інтернеті – коротка історична довідка про напрями його діяльності та керівний склад. Довідатися про те, яким був центральний культурно-освітній осередок українських учених у роки становлення Академії наук і чим переймалися вчені, крім наукових досліджень, пропонують автори історичної розвідки.

У Києві на розі вулиць Пушкінської та Прорізної в колишньому єврейському клубі «Конкордія», що належав до революції меценатові і промисловцю Йосифу Бродському, 24 грудня 1927 року врочисто відкрили Київський будинок учених. Він був задуманий як заклад, що мав консолідувати наукову інтелігенцію. Ініціаторами його створення стали відомі вчені: О.К. Дорошкевич, С.Ф. Веселовський, Р.Р. Заклинський, С.Ю. Гаєвський, П.Ф. Височанський, Д.Є. Белінг, В.В. Удовенко, О.І. Крупський, В.Г. Гедройц, Н.М. Миколенко, О.А. Плевако, Я.С. Розанов, Н.О. Ойслендер, І.С. Пфефер-Зорін, Л.М. Ревуцький та ін.

Будинок учених був власністю Київської секції наукових робітників профспілки «Робос» (СНР), яка затверджувала подані від загальних зборів і правління протоколи засідань, плани роботи, кошториси, звіти і керівний персонал.

Згідно зі Статутом Будинку учених мав:

- ♦ об'єднувати вчених, зареєстрованих у Київській секції робітників науки й мистецтва, проводити серед них культурно-освітню і громадську роботу;

- ♦ залучати до культурно-освітньої роботи широкі кола науковців;
- ♦ організовувати і налагоджувати економічну допомогу між науковцями, робітниками і селянами, поширюючи та популяризуючи наукові й науково-технічні знання.

Фундатори закладу розробили низку заходів, які сприяли організації та роботі наукових товариств і асоціацій, залучали науковців до громадсько-політичної діяльності, організовуючи доповіді (лекції) з новітніх наукових і суспільних питань, диспути і дискусії з актуальних тем наукового, науково-технічного, мистецького, політичного та професійного життя не лише на своїй території, але й у робітничих районах, клубах, сільбудах. У Будинку вчених часто влаштовували концерти, літературно-художні та родинні вечори, кіносеанси. Тут функціонували різні гуртки (наукові, спортивні тощо), бібліотека-читальня, інтернат, їдальня, буфет, інші допоміжні установи.

Органами керівництва Будинку вчених були загальні збори його членів та правління. Загальні збори встановлювали кількість членів правління та ревізійної комісії, обираючи їх зі своїх лав, і визначали розмір

членських внесків, затверджували плани роботи, кошториси, звіти правління, звільнення членів Будинку вчених, розглядали скарги на правління й ревізійну комісію, вносили зміни й поправки до Статуту Будинку вчених і навіть могли ліквідувати свій осередок більшістю голосів (2/3 від усього складу). Загальні збори поділялися на чергові та позачергові: чергові скликали один раз на шість місяців, позачергові – на пропозицію бюро Київської СНР, відповідно до постанови правління, на вимогу ревізійної комісії і за заявою 1/10 членів Будинку вчених.

Членів правління закладу обирали загальні збори терміном на один рік. Правління обирало з-поміж себе голову, його заступника, секретаря та скарбника. Одному з членів правління доручали завідувати Будинком учених, наглядати за господарством, вести грошові та канцелярські справи. Проведенням культурно-освітніх, художніх та адміністративно-господарських робіт опікувалися старостат і комісії. Усі питання вирішували більшістю голосів. Засідало правління раз на два тижні.

Ревізійну комісію обирали загальні збори терміном на один рік. Вона перевіряла діяльність Будинку вчених, зокрема його матеріальну і грошову звітність, на основі чого складала акти ревізій, доповідаючи про це загальним зборам.

Членами Клубу Будинку вчених могли бути всі науковці, які зареєструвалися в СНР і сплатили членський внесок (від безробітних коштів не вимагали). Вони могли відвідувати всі заклади і заходи Будинку вчених за встановленими правлінням умовами. Якщо член Клубу порушував правила Статуту і керівних органів, не сплачував протягом півроку членські внески або скоїв якийсь антигромадський вчинок, правління пропонувало, а загальні збори затверджували рішення позбавити його членства в Будинку вчених.

Особливу категорію відвідувачів становили гості, адже заклад вважався закритою установою. Відвідувати культурологічні та освітні заходи, гуртки і користуватися іншими привілеями гості могли тільки за письмовою рекомендацією одного з членів Будинку впродовж місяця або року, придбавши абонементний квиток.

Кошти Будинку вчених склалися з дотацій ВУКСУ, Бюро СНР та інших організацій; зі вступних і щомісячних внесків членів Клубу та їхніх гостей (внески членів Будинку вчених і членів їхніх родин становили 50 коп., для решти гостей – 1 крб. [3]); плати за користування установами Будинку; прибутків за концерти, кіно, вистави тощо; з добровільних внесків [4].

12 лютого 1928 р. науковці обрали членів правління (15 осіб і 8 кандидатів) та ревізійну комісію (3 особи і 3 кандидати) [2, спр. 336, арк. 3]. Першим головою правління Київського будинку вчених став проф. Київського інституту народної освіти О.К. Дорошкевич.

Основну увагу керівництво Будинку, цілком зрозуміло, приділяло господарському забезпеченню діяльності закладу: придбання майна, канцприладдя, матеріалів для ремонту приміщень, тому витрати на культурмасову роботу були невеликі. Проте коштів не вистачало. Щоб зарадити фінансовій скруті, правління організувало гурток Товариства друзів радянського кіно [2, спр. 295, арк. 60] і залучило до перегляду 6 наукових, 3 дитячих, 5 художніх фільмів і науковців, і членів СНР, і їхні родини. За отримані гроші науковці змогли згодом придбати і відремонтувати водну станцію, переобладнати їдальню [2, спр. 336, арк. 16].

Наприкінці 1928 р. голова правління відзвітував про діяльність Будинку вчених [2, спр. 295, арк. 92]. Бюро Київської секції наукових робітників 9 червня 1928 р. схвалило створення ініціативної групи з лав

Київський будинок учених НАН України

Фото Євгена Чорного

СНР (до 150 осіб) і жіночого активу (до 25 осіб), відзначило успіхи комісій (музично-художньої, екскурсійної, спортивної, виховання дітей тощо) і гуртків (шахового, української мови, шитва і крою та інших). Окремо згадували проведену Будинком учених роботу щодо задоволення культурних потреб нацменшин — проведення концертів, організація гуртків, читання лекцій, виголошення доповідей тощо.

Із резолюції довідуємось і про подальші плани правління, а саме: «Створити справжній клуб, де б науковці та члени їхніх родин могли знаходити розумну розвагу й відпочинок; організувати широку лекційну роботу зі створенням вечірнього університету; залучити до активної роботи старшу генерацію науковців; налагодити екскурсії членів Будинку по Україні і за кордон; роз-

ширити приміщення бібліотеки й забезпечити її науковими виданнями з інших національних республік і автономних країв СРСР; організувати інтернат для приїжджих членів СНР; збільшити дотації на окрему гурткову роботу; поліпшити роботу їдальні». Бюро СНР також порадило Київському окрвиконкому підшукати інше приміщення для Кафедри єврейської культури і виселити її з Будинку учених [2, *спр.* 336, *арк.* 109-11].

Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. Будинок учених перетворився на популярний культурний заклад міста, де «відбуваються численні концерти, лекції, родинні вечірки, постійно функціонують культурно, бібліотека, їдальня, працює низка комісій, гуртків, студій, влаштовують екскурсії; є кімната для приїжджих наукових робітників» [3].

16 березня 1931 р. на позачерговому засіданні Київського бюро секції наукових робітників Київський будинок учених звітував про діяльність у 1930–1931 рр. Тоді на обліку перебували 1353 члени і 167 почесних гостей, із яких 5 – члени президії, 23 – члени управи, 5 – члени ревізійної комісії. У Будинку працювало 15 бригад, включаючи їдальню і бібліотеку. До бібліотечної бригади входили 14 осіб, фізкультури і спорту – 5, діалектичного матеріалізму – 6, польської роботи – 10, єврейської роботи – 5, екскурсії і туризму – 14, кіно – 12, лекційної – 12, літератури і мистецтва – 12, музично-художньої – 33, шефської роботи – 4, вивчення мов – 8, виховання дітей – 5, зв'язків із виробництвом – 6, їдальня – 5. За звітний період бригади підготували і провели низку заходів: лекційна бригада – 12 лекцій; музично-художня – 16 концертів (5 політичних, 9 тематичних і 2 гастрольні); літературно-мистецька – 7 диспутів і 5 доповідей. Мовознавча бригада організувала гурток вивчення української та 6 іноземних мов, а також групи для аспірантів із вивчення англійської (7 осіб), німецької (6 осіб) та державної – української (18 осіб) мов. Діалектичне товариство сформувало на постійній основі 4 групи: семінар діалектичного матеріалізму з біологічним нахилом (15 лікарів і 30 аспірантів), гурток Українського товариства В.М.Д. (22 аспіранти), марксівську музикологію (10 професорів і 5 викладачів) і гурток воєвничих безвірників (18 аспірантів). У Будинку діяли організовані бригадою фізкультури і спорту гуртки фізичних вправ і волейболу для чоловіків, молоді та жінок.

У протокольній постанові за підсумками позачергового засідання є інформація про реорганізацію Будинку вчених, який перетворили на «оперативний заклад культсектору СНР». Членські внески скасували. Відтепер діяльність Будинку вчених фінан-

сували завдяки дотаціям ВСНР і МСНР, прибуткам, що надходили з мережі закладів СНР (кіно, дитсадки, концерти тощо). Керівництво Будинку вчених формували з місцевих бюро СНР і місцевкомів. Культраду замінили на управу. Із числа гуртківців культсектору обирали президію. До неї входили голова, заступник і члени, один із яких ставав завідувачем Будинку. Кожен член президії був головою однієї з восьми постійних комісій: масово-політичної роботи (бригади – лекційна, музично-художня, літературно-мистецька, проведення політ-кампаній, культроботи, а також бібліотека), національного будівництва (бригади євроботи (єврейської) і польроботи (польської)), пропаганди діамату (бригади вивчення діамату і воєвничих безвірників), шефської (бригади шефства над селом, підприємствами і Червоноармійським університетом); зв'язку з виробництвом; мовної (бригади з вивчення української, німецької, французької та англійської мов); спецпобутової (їдальня, дитячий садок, робота серед жіноцтва) і фізкультури (бригади – спортивна, фізвиховання, екскурсійна, туристська) [2, *спр.* 389, *арк.* 20-22, 24-25].

16 квітня 1932 р. відбулося організаційне засідання ВУКСВ, яке переобрало Всеукраїнський комітет сприяння вченим при Раднаркомі УСРР і затвердило нове положення про Будинок учених при РНК УСРР [2, *спр.* 366, *арк.* 74]. На жаль, текст положення не зберігся. Також відомо, що президія ВУКСВ при РНК України постановою від 20 червня 1932 р. направила в Київський будинок учених уповноваженого, який упродовж 5 днів мав перевести заклад у відання ВУКСВ [15]. Рішення вчасно не виконали. Проте встигли провести ретельну ревізію і виявили чимало недоліків, головним із яких стало «небажання керівництва Будинку розгортати ідеологічну та політосвітню роботу». У результаті 28 жовтня 1932 р. протокольною постановою прези-

дії ВУКСВ при РНК УСРР Будинку учених (установа і приміщення) підпорядкували Київському обласному КСУ [2, *спр.* 426, *арк.* 14].

У Центральних архівах знаходимо «Положення про будинки вчених Комісії сприяння вченим при Раднаркомі СРСР», прийняте президією ради Московського будинку вчених 20 листопада 1931 р., яким згодом керувався уповноважений Комісії сприяння вченим СРСР при Раднаркомі УРСР Г.С. Завицький. Документ містить засадничі настанови щодо завдань, форми діяльності, структури керівництва, особливостей звітності і контролю, коштів, членів і гостей будинків учених. Наведемо деякі, на нашу думку, найцікавіші положення. Зокрема, головними завданнями закладу стали:

- згуртування наукових робітників для їх політичної активізації на основі генеральної лінії партії і максимального розвитку наукової думки заради вирішення завдань соціалістичного будівництва;
- сприяння організації наукової громадськості навколо основних проблем соціалістичної реконструкції народного господарства і культурної революції;
- сприяння систематичному підвищенню кваліфікації наукових робітників відповідно до тих грандіозних завдань, які ста-

вить соціалістичне будівництво перед науковою думкою;

- популяризація наукових знань серед пролетарських мас і сприяння обміну методичним і методологічним досвідом роботи наукових робітників у галузі техпропаганди.

Членів Клубу поділяли на «дійсних науковців» і «членів-змагальників». «Дійсними» називали вчених, які вели самостійні наукові дослідження чи керували викладацькою роботою у вищих навчальних закладах (завідувач кафедри), «членами-змагальниками» — науковців, які не відповідали цим вимогам, але «прагнули сприяти реалізації завдань Будинку вчених шляхом активної роботи». У Будинку навіть діяла спеціальна комісія, що вирішувала питання про поповнення лав гуртківців.

У згаданому Положенні залишено пункт про виключення з членів Клубу, яке було неминучим у разі порушення вимог (правил) внутрішнього розпорядку чи при скоєнні антигромадського вчинку.

Гості могли тепер потрапити до закладу лише разом із членом Будинку вчених або разово за його письмовою рекомендацією.

У розділах «Звітність і контроль» і «Засоби Будинку вчених» знаходимо інфор-

Будівлі, де розміщувався Київський будинок учених у 20–40-х рр. минулого століття на вулицях Пушкінській (ліворуч) і Малопадвальной (фото надано Центральним державним архівом кінофотофонодокументів України)

мацію про те, що Будинок учених належав Комісії сприяння вченим СРСР при Раднаркомі СРСР і звітував перед нею. Від Комісії отримував фінансування згідно з кошторисом, до якого долучав надходження від членських внесків, видавничої діяльності тощо. Керівна організація призначала ревізійну комісію, яка перевіряла фінансово-матеріальний стан Будинку вчених [2, *спр.* 583, *арк.* 66].

Період 1933–1934 рр. і досі залишається білою плямою в історії Київського будинку вчених. Є лише згадки про призначення Всеукраїнською комісією сприяння вченим при РНК УСРР директора Київського будинку вчених Гатті [2, *спр.* 554, *арк.* 4], а також про брак коштів для нормальної діяльності (у звіті управління уповноваженого КСУ СРСР при РНК УСРР за 1935 р. указано, що «Київський будинок вчених протягом останніх років не ремонтувався, і його стан вимагав термінового ремонту»).

Культурно-освітній осередок учених почав потроху відновлювати роботу в 1935 р. після ремонту всіх приміщень. У ньому організували групи вчених із окремих спеціальностей, зокрема, транспортну (під керівництвом акад. П.М. Супруненка), науково-методичну (акад. В.Г. Шапошников), сільськогосподарську (проф. П.А. Власюк), озеленення (проф. Я.В. Ролл), харчової промисловості (проф. А.І. Кухаренко) тощо. Найактивнішою була сільськогосподарська група, яка виступила з низкою наукових доповідей із актуальних аграрних проблем. Харчовики обговорювали перспективи розвитку своєї промисловості. Група рибного господарства провела Всеукраїнський зліт, присвячений виконанню вказівок П.П. Поштишева щодо використання ставків колгоспів і радгоспів для розведення риби. У грудні 1935 р. у Будинку вчених відбулася нарада провідних учених України, на якій розглянуто можливість прискорення тем-

пів наукових досліджень і допомоги вчених стахановському руху.

1 січня 1936 р. призначили нового директора Київського будинку вчених — С.Я. Мойсіна [2, *спр.* 594, *арк.* 1], який відразу ж виселив із першого поверху бар, контори КРСК і пивний магазин. Завдяки йому Будинок придбав нову апаратуру для демонстрації звукового кіно, відкрив більярдну на 2 столи і спортзал. Бібліотеку перевели в нове приміщення із залом і кабінетом для наукової роботи. Їдальню перемістили у відремонтоване приміщення, обладнали сучасним інвентарем.

Створена 28 жовтня 1936 р. рада Будинку вчених у складі голови (акад. Є.В. Оппоков) та її членів (акад. О.В. Палладін, В.Г. Шапошников, О.Г. Гольдман; проф. К.В. Понько, І.А. Кухаренко, І.Т. Швець, Я.В. Ролл, А.А. Фукс, С.Г. Майліс; нар. артист України Гнат Юра й ін.) [2, *спр.* 594, *арк.* 7] зробила заклад провідним центром науково-громадського життя, культурного відпочинку і розваг.

У Будинку вчених знову лунали доповіді, відбувалися святкові та ювілейні вечори (з ініціативи О.В. Палладіна вечір пам'яті акад. І.П. Павлова, до 75-річчя з дня смерті Т.Г. Шевченка, Пушкінські вечори тощо). Організовувати дозвілля запрошували найкваліфікованіших артистів, окремі ансамблі, гастролерів, які охоче керували самодіяльністю українських науковців. Тепер вони демонстрували свої таланти не лише в традиційних секціях, але й у вокально-оперній студії та симфонічному оркестрі під керівництвом диригента Н.Н. Канерштейна. Навіть поставили своїми силами уривки з опер «Євгеній Онєгін» і «Віра Шелога» (пролог до опери «Псковитянка»), які схвально сприйняли і публіка, і професійні актори (присутній на вечорі нар. артист України М. Донець високо оцінив акторські здібності вчених).